

РОЗВИТОК ПЕДАГОГІЧНИХ ІДЕЙ А. МАКАРЕНКА У 20–30-Х РР. ХХ СТ.

У статті розглянуто основні етапи життя А. Макаренка, його діяльність у колонії ім. М. Горького та комуні ім. Ф. Дзержинського. Проаналізовано основні положення педагогічної спадщини видатного українського педагога щодо виховання дітей і вимоги до вчителів.

Ключові слова: виховання, бездоглядні, колектив, праця.

Зміни, що відбулися за останні десятиріччя в нашій державі, значно загострили проблему виховання високодуховної, творчо мислячої, компетентісно зорієнтованої особистості, здатної до активної соціалізації та самовдосконалення. У зв'язку з цим необхідно звернути особливу увагу на переосмислення позитивного досвіду минулого в пошуку шляхів вирішення сучасних освітніх проблем. Творча спадщина А. Макаренка як одного з найвідоміших педагогів, який збагатив світову педагогіку своїми працями з теорії та методики навчання й виховання дітей, не втратила своєї актуальності.

Значним внеском у вивчення життя та практичної діяльності, складових педагогічної системи А. Макаренка стали праці А. Бойко, Н. Дічек, М. Євтуха, І. Зязюна, І. Козлова, Л. Крамущенко, І. Кривоноса, В. Моргун, Ф. Науменко, М. Ніжинського, Н. Ничкало, М. Окса, М. Ярмаченка та ін. У повоєнні роки праці А. Макаренка почали перекладати німецькою, італійською, французькою мовами, з'явилися макаренкознавчі співтовариства.

Мета статті – проаналізувати розвиток ідей А. Макаренка у 20–30-х рр. ХХ ст.

Антон Семенович Макаренко як учений, педагог, великий гуманіст, один із засновників теорії та методики колективного виховання збагатив світову педагогіку. Життя і творчість Антона Семеновича нерозривно пов'язані з Україною. Як зазначає професор М. Гетманець, він виріс і сформувався в українському етнокультурному середовищі, жив серед простого народу [1]. А. Макаренко перечитав усю доступну літературу російською мовою з історії, педагогіки та психології, вивчав логіку, мав вагомі знання з біології, був обізнаний у географії, захоплювався літературними творами Шекспіра, Пушкіна, Горького, Достоевського, Гамсуна, Толстого, із філософії читав Локка, Шопенгауера, Штірнера, Ніцше, Бергсона, а також з юнацтва цікавився астрономією. Свою педагогічну діяльність учений почав у 1905 р. у двокласному залізничному училищі Крюкова. Крім уроків, здійснював різноманітну позаурочну діяльність, організовував свята, екскурсії. Після вимушеного переведення А. Макаренка до станції Долинська працював вихователем в учнівському гуртожитку при залізничному училищі. Дев'ятирічний стаж педагогічної роботи значно допоміг А. Мака-

ренку при вступі до Полтавського учительського інституту й у подальшому навчанні. Після закінчення інституту педагог працював у Крюківському училищі на посаді директора, де активно викладав, проводив позакласну роботу. Увів у традиції школи стрій, марш учнів з оркестром і у формі, за що вже у той час окремі науковці його засуджували. Для робітників організував вечірні курси. Переїхавши до Полтави, А. Макаренко виступав з доповідями на вчительських зборах, допомагав організувати профспілку вчителів російських шкіл, став членом правління дитячого клубу, включився в роботу міської бібліотеки, став директором 10-ї Полтавської трудової школи. Він узяв безпосередню участь в організації дитячого палацу в Полтаві.

На початку 20-х рр. XX ст. після революційних і військових потрясінь, голоду дитяча бездоглядність мала масовий характер. Багато дітей залишилося без батьків, будинка й засобів для існування. Радянський уряд продовжував створювати нові дитячі будинки, трудові комуни, щоб забрати дітей з вулиць. У 1920 р. під Полтавою А. Макаренко очолив колонію для неповнолітніх правопорушників. Він вважав, що немає малолітніх правопорушників, є діти, що потрапили у важку життєву ситуацію. На самому початку роботи до колонії прийшли вихованці 14–18 років, часто з кримінальним минулим, які не мали бажання працювати. Педагог зумів переломити ситуацію й донести думку до вихованців, що вони тут господарі та працюють для себе. Підґрунтям його роботи стало шанобливе ставлення до вихованців, з яких необхідно виховати добрих і чесних людей. У своїх працях він висловлював думку про основні домінанти виховання: вимогливість, повага та довіра.

А. Макаренко вважав, що колосальне значення має освіта. Якщо колишній безпритульний закінчив повну середню школу – це гарна гарантія від рецидивів [3, с. 46]. Спираючись на традиції прогресивної вітчизняної та зарубіжної педагогіки, А. Макаренко говорив про вирішальну роль впливу соціального середовища, умов праці й відпочинку, побуту на формування світогляду й моралі особистості. Колектив, на його думку, – універсальний метод виховання, який є загальним і єдиним, але водночас дає можливість окремій особистості розвивати свої здібності, зберігати свою індивідуальність. Педагог вважав, що члени колективу мають добиватися всебічного підвищення його політичного й культурного рівня, регулювати товариські взаємини, привчати дітей розв'язувати конфлікти без сварок і бійок. Дитячий колектив організовувався на основі загонів, у які було об'єднано дітей різного віку. Головним органом самоуправління було загальне зібрання всіх вихованців. Більшість дітей брали участь не тільки в реалізації виробничої функції, а й в організаторській. Погляди А. Макаренка формувались під впливом ідей громадських діячів і педагогів, спирались на положення перших документів радянської влади про народну освіту, в яких ішлося про підготовку дітей до життя, до реалізації прав і обов'язків повноправного господаря країни. У 20-х рр. XX ст. особливо акцентовано увагу на визначальній ролі праці в навчально-виховному процесі, оскільки

вважалося, що лише в праці на користь суспільства можливе справжнє виховання. Антон Семенович зазначав, що кожний член колективу щоденно повинен проявляти себе в праці. У колонії поєднували суспільно корисну працю й навчання. Вивчали математику, історію, суспільствознавство. Для розробки навчальної теми кожна група одержувала 2–3 дні на підготовку доповідей. Попередній етап включав студіювання книг, брошур, збір відомостей, які “захоплюють широкі кола колоністів і ще до розробки збуджують інтерес, суперечки...” [4, с. 21]. Проводились у колонії вечорами, окремо від шкільних занять, освітні бесіди й читання. А. Макаренко для збудження активності й інтересу радив вихователям керувати читанням і підбором книг, цікавитися, що “вихованець читає, чи читає газети, книги, одержує їх сам у бібліотеці, чи читає випадкові книги, чи цікавиться він окремими темами, чи читає все без розбору” [4, с. 322]. Важливим для виховання він вважав знання вчителями ставлення дітей до освіти, до розуміння власного вдосконалення й користі від нього.

А. Макаренко зауважив на необхідності введення занять, які б заповнили вакуум, що утворився в духовній сфері дітей після відміни викладання “Закону Божого”. Він бачив ці заняття як бесіди з теорії моралі, поведінки, вирішення моральних проблем [2, с. 83].

Важливим у практиці виховання було створення умов для розвитку естетичних почуттів через організацію великої кількості гуртків художньої самодіяльності. У будь-якій діяльності він навчав бачити прекрасне у праці, відносинах дітей, в одязі, в умінні культурно висловлюватися. Педагог використовував у вихованні колоністів народні чинники виховання: природу, гру, слово, традиції, прислів'я, повір'я, казки. Українська народна пісня, танці, гопак були складовими виховних традицій колонії.

А. Макаренко наголошував на важливості використання методів у цілісній системі виховання особистості, вказуючи, що один і той самий метод у різних умовах може мати неоднаковий результат. Він довів доцільність використання покарання як допоміжного методу виховання. Слід відзначити, що у цей же час до 1931 р. декретом ВЦВК від 1918 р. було заборонено використання методів стимулювання учнів. Антон Семенович вважав неприпустимим страждання через фізичне покарання. Особливе місце у його виховній системі посідала дисципліна, що сприймалася як явище моральне й політичне. На думку А. Макаренка, в кожному колективі дітям слід пояснювати її необхідність, забезпечувати дотримання точного режиму. Покарання, спрямовані на зміцнення дисципліни, повинні головним чином впливати на колектив і мати форму морального осуду.

У своїх творах (“Педагогічна поема”, “Прапори на баштах”) Антон Семенович показав також і значення фізичного виховання для всебічного розвитку особистості. Для цього, на його думку, необхідно створити відповідні санітарно-гігієнічні умови, дотримуватись правильного режиму життя, харчування, організувати відпочинок, втілити в життя широкі програми фізичного виховання (гімнастика, акробатика, теніс, волейбол, футбол, верхова їзда, парашутний спорт, стрілецька справа, лижний і водний спорт тощо).

Значну увагу А. Макаренко приділяв проблемам педагогічної майстерності. У своїй праці “Методика організації виховного процесу” він визначає педагога бойовим товаришем вихованців, який бореться разом з ними й попереду них за всі ідеали першокласного закладу. І колектив учителів, і колектив учнів мають утворювати єдине ціле – педагогічний колектив. Запорукою цього виступає колектив учителів, який здійснює не авторитарний, а виключно педагогічний вплив на учнів. У межах колективу вчитель має уникати шаблону, діяти творчо, експериментувати, шукати кращі методи впливу на вихованців. Водночас він зауважував, що до вихованців слід підходити з обережністю, більшою відповідальністю.

Найважливішими якостями педагога, на думку А. Макаренка, є авторитет, який ґрунтується на всебічній ерудиції та моральній чистоті, гуманізм і педагогічний такт, делікатність і твердість волі, любов і вимогливість до дітей. Він звертав увагу на наявність педагогічного стажу роботи [6, с. 232]. “Колектив педагогів має бути зібраний не випадково, а побудований розумно. Повинна бути певна кількість літніх, досвідчених педагогів, і обов’язково має бути одна дівчина, яка тільки-но закінчила педагогічний вуз, яка ще ступити не може” [6, с. 182]. Слід ураховувати й особливості характеру членів педколективу [6, с. 183].

У відносинах педагогів з вихованцями А. Макаренко радив завжди бути правдивим, дотримуватися свого слова й виконувати обіцянки. Згідно з педагогічними поглядами А. Макаренка, необхідним у роботі педагога є знання виховного процесу, володіння виховними вміннями, основами педагогічної техніки [6, с. 234].

Суттєвий вплив на розвиток ідей Антона Семеновича у 20-х рр. ХХ ст. мало активне листування з О. Горьким. Ще у 1914 р. А. Макаренко переслав своє оповідання “Дурний день”, у якому письменник, відзначивши позитивне, зауважив на серйозні недоліки. Відновивши листування, педагог писав про життя й діяльність колонії, знайомив Олексія Максимовича з принципами виховання колоністів. О. Горький підтримував педагогічні ідеї А. Макаренка і висловлював бажання бути корисним колонії, вислав книги, кошти. Листи О. Горького, особливо в той період, коли велися активні дискусії щодо методів виховної діяльності в колонії, мали особливе значення. У період перебування в Харкові у липні 1928 р. О. Горький став на захист А. Макаренка перед українським урядом.

У 1933 р. А. Макаренко передав О. Горькому першу частину “Педагогічної поеми”, яку письменник відразу схвалив і високо оцінив. У педагогічній пресі щодо “Педагогічної поеми” виникло багато дискусій, почалися зустрічі з читачами в Харкові, Москві, з’явилися статті як противників, так і прихильників поглядів ученого-практика під красномовними назвами: “Антипедагогічна поема”, “Велика любов до маленьких людей”, “Поезія педагогіки”. О. Горький висловлював згоду з обраним методом роботи, брав активну участь в обговоренні та редагуванні окремих частин поеми під час листування [4].

Відомо, що ще за життя у А. Макаренка було багато недоброзичливців і ворогів. У 20-х рр. ХХ ст. особливої популярності набула педологія, представники якої були і в українському Наркомі просвіти. На думку її представників, “вільний прояв” сил особистості відбувається на основі навчання і в процесі соціалізації, що обмежена простим пристосуванням людини до навколишнього середовища. А. Макаренко критично ставився до педології [5, с. 75]. Він вважав, що педагогічний процес має власну логіку руху й підпорядкований передусім педагогічним закономірностям. А в захопленості психофізіологічними показниками вбачав відрив від реальної педагогічної дійсності. Педологи, що розробляли на основі тестів вивчення розумових здібностей і мотивів індивідуальний рівень впливу на дитину, начисто відкидали рівність усіх у колективі колонії. Вони вказували, що колектив не може вирішувати долю особистості. Ще у 1925 р. А. Макаренко критикували за організацію змагань між загонами в період осінніх польових робіт, вказуючи, що змагання – це капіталістичний принцип. Виступали й проти намагання виховати в дітей почуття обов’язку й честі, називаючи їх “буржуазними категоріями”. До колонії постійно приїздили комісії та інспектори. Слід відзначити, що багато з учених-педагогів і шкільних учителів схвально оцінювали різку критику А. Макаренко педології. Критично ставився до педагога й тодішній Нарком освіти УРСР М. Скрипник (1927–1933 рр.), який звинувачував педагога в тому, що його теорія суперечить постановам ЦК партії, загальній лінії комуністичного виховання й політичного життя. Представники Наркомосу забороняли А. Макаренку користуватися класно-урочною системою через те, що у цей період основною визнавали комплексну систему навчання. Критикували його за воєнізацію дитячого співтовариства.

Після виступу Н. Крупської у 1928 р. з’явилась публікація А. Луначарського проти А. Макаренка, звинувачення від Наркомосу України, Робітничо-селянської інспекції, комсомольських органів. Н. Крупська називала його систему не радянською, не буржуазною, а рабовласницькою. Після виступу останньої у березні на засіданні секції соціального виховання його виховні методи засудили, і педагог змушений був піти з колонії ім. М. Горького й перейти до комуни ім. Ф. Дзержинського.

В А. Макаренка було й багато соратників, друзів, що підтримували його, зокрема діячі зі сфери управління народною освітою: О. Мізерницький – завідувач колонії у 1920 р.; М. Котельников – обласний інспектор закладів для дефективних дітей Харківської, Полтавської, Донецької губерній, який позитивно оцінював діяльність колонії; С. Канторович – перший заступник представника Харківського окружного виконавчого комітету у 1925–1929 рр., він відвідував колонію, бачив багато перспектив її розвитку, неодноразово допомагав, поважно ставився до А. Макаренка, підтримав ініціативу педагога щодо створення дитячого трудового корпусу; Р. Берлін – голова Всеукраїнської комісії із справ неповнолітніх, одна з небагатьох співробітників українського наркомосу, хто став на бік А. Мака-

ренка; М. Биковець – інспектор відділу охорони дитинства, який доброзичливо ставився до колонії. І. Соколянський – викладач Інституту народної освіти, голова Наукпедкому, заступник голови управління соціальним вихованням, був добре обізнаний у справах колонії, співпрацював з А. Макаренком. Підтримували педагога керівні працівники українського ГПУ-НКВС В. Балицький, І. Блат, М. Букшпан, Харківський театр російської драми, партійна й суспільна громадськість, місцева й центральна періодична преса.

А. Макаренко вів активну діяльність щодо допомоги іншим дитячим закладам: співпрацював з М. Довгополовим – керівником Охтирського дитмістечка, в Одесі брав участь у спеціальній конференції працівників дитячих будинків і колоній України, запропонував проект організації Всеукраїнської трудармії, активно працював у Харківській окружній комісії з допомоги дітям.

Дослідження педагогічної спадщини А. Макаренка дає можливість установити, що у цей період він виступав з доповідями й лекціями. Так, у “Лекції про колектив і особистість у дитячій колонії” він вивчав природу колективу, висвітлював співвідношення індивідуума й колективу, зауважував на недоцільності протиставлення вихователя колективу, ролі вселяння у вихованні [7, с. 29]. В іншій доповіді він торкався теми дисципліни у загальній системі виховання, говорячи про її важливість, неправильність протиставлення свободі [7, с. 44]. На Всеукраїнській нараді комісії зі справ неповнолітніх правопорушників у 1924 р. особливий інтерес у громадськості викликала доповідь А. Макаренка про методи боротьби з правопорушеннями неповнолітніх, яких відправляють до трудових колоній. Він відзначив необхідність досягнення виховних, а не господарських цілей, дотримання дисципліни, самоуправління, рівність прав і обов’язків, привнесення в колектив яскравих форм колективних рухів, ліквідації неграмотності, підготовки найздібніших до робфаків [7, с. 123]. Доповідь А. Макаренка про важке дитинство на Першій всеукраїнській конференції дитячих містечок і колоній у 1926 р. викликала активний обмін думками. Деякі положення увійшли до низки резолюцій цієї конференції, що стосувалися роботи як з бездоглядними, так і зі звичайними дітьми. Як зазначає А. Фролов, осінь 1926 р. стала початком поширення ідей Антона Семєновича Макаренка в усеукраїнському масштабі [7, с. 186]. У 1927 р. він виступав з доповідями в Харківській окружній комісії допомоги дітям про раціоналізацію роботи колоній через ознайомлення учнів з основами сучасного виробництва та реорганізацію дитячих будинків і колоній у трудові корпуси [7, с. 221–222, 224].

29 грудня 1927 р. було відкрито комуну імені Ф. Дзержинського. Принципи організації виховної роботи в комуні залишилися попередніми. Проте підхід до організації загонів у колонії дещо змінився: первинні колективи організовували за принципом різновікового об’єднання, де працюєш, там і загін. У комуні не повинно бути жодного примусу: свобода взає-

много вибору (хто подобається, з тим і об'єднується). Система самоврядування – це відповідальність кожного вихованця за спільну справу й усіх за одного із членів комуни. Це дало змогу у 1930 р. звільнити всіх штатних вихователів, комунари могли вже в подальшому самі вести діяльність комуни. Комуна розташувалась у гарному будинку, була краще забезпечена коштами, відкрили спочатку робфак, а потім школу-десятирічку. Розширенню світогляду допомагали екскурсії колективу на літніх канікулах до Москви, на Кавказ тощо. Було організовано свій власний театр, технічні й художні гуртки, походи на харківські театральні прем'єри. З самого початку свого існування комуна була проголошена як самостійна організація, яка діяла на засадах госпрозрахунку зі звільненням від державних і місцевих податків.

У 1935 р. А. Макаренка призначають на посаду заступника начальника відділу трудових колоній (ВТК) НКВС України, і він переїжджає до Києва. Керуючи колоніями України, він восени 1936 р. одночасно завідував колонією у Броварах біля Києва. У цей час учений працює над “Книгою для батьків”, яка вийшла у 1937 р., що стало свідченням певної трансформації його поглядів на виховання. Як зазначає німецький дослідник спадщини А. Макаренка Г. Хілліг, Антон Семенович ще до 1930 р. критично ставився до виховання дітей у сім'ї, віддаючи перевагу дитячому будинку, у якому надається професійна допомога. Він вважав, що дитячий будинок дає дитині набагато більше, ніж здатна дати найкраща родина. На початку 30-х рр. ХХ ст. почалися зміни в соціальній політиці з метою повернення родині права й обов'язку виховання дітей. З 1936 р. А. Макаренко збирає матеріал для цієї книги, в якій він віддає родині вирішальну роль у процесі виховання, розглядаючи її як своєрідний колектив [8].

У 1937 р. А. Макаренко переїжджає до Москви й присвячує себе літературній і громадсько-педагогічній діяльності. Він бере участь у дискусіях, відповідає на листи читачів, виступає з доповідями, надає різні педагогічні консультації.

Висновки. Педагогічна спадщина А. Макаренка містить багато цінних і актуальних для сьогодення ідей. Його погляди формувалися відповідно до часу, враховуючи соціальні умови й численні книги, що він читав протягом усього життя. Основою його педагогічної діяльності була ефективна організація творчого, трудового, цілеспрямованого життя й діяльності вихованців. У вихованні молоді велике значення педагог відводив праці, самоуправлінню, питанням сімейного виховання, формуванню естетичних почуттів, моральному вихованню. Життєвий шлях педагога дає можливість говорити про постійне самовдосконалення вченого, творчу педагогічну діяльність.

Список використаної літератури

1. Гетманець М.Ф. Я – письменник Макаренко : монографія / М.Ф. Гетманець, І.О. Гетманець. – Х. : Майдан, 2011. – 228 с.
2. Макаренко А.С. Вибрані педагогічні твори. Статті, секції, виступи А.С. Макаренка. – К., Х. : Радянська школа, 1947. – 284 с.

3. Макаренко А.С. Педагогические труды : в 8 т. / А.С. Макаренко. – М., 1984. – Т. 4. – 448 с.
4. Макаренко А.С. Педагогические сочинения : в 8 т. / А.С. Макаренко. – М. : Педагогика, 1983. – Т. 1. – 368 с.
5. Макаренко А.С. Педагогическая поэма / А.С. Макаренко. – М. : Худож. лит., 1987. – 623 с.
6. Макаренко А.С. Сочинения / А.С. Макаренко. – М. : Изд-во АПН, 1958. – Т. 5. – 558 с.
7. Макаренко А.С. Школа жизни, труда, воспитания. Учебная книга по истории, теории и практике воспитания. Деловые и личные письма, статьи 1921–1928 гг. / А.С. Макаренко ; [сост. А.А. Фролов, Е.Ю. Илалтдинова]. – Н. Новгород : Изд-во Волго-Вятской академии государственной службы, 2007. – Ч. 1. – 361 с.
8. Хиллиг Г. Как А.С. Макаренко открыл семью / Г. Хиллиг // Cahiers du monde russe et soviétique. – 1992. – Vol. 33. – N1. Janvier-Mars. – P. 83–105.

Стаття надійшла до редакції 26.02.2014.

Яллина В.Л. Развитие педагогических идей А. Макаренко в 20–30-х гг. XX в.

В статье рассматриваются основные этапы жизни А. Макаренко, его деятельность в колонии им. М. Горького и коммуне им. Ф. Дзержинского. Проанализированы основные положения педагогического наследия выдающегося украинского педагога относительно воспитания детей и требования к учителям.

Ключевые слова: *воспитание, беспризорные, коллектив, труд.*

Yallina V. Development of pedagogical ideas Makarenko in the 1920–1930

The article considers pedagogical ideas of outstanding native pedagogues innovator of XX century A.S. Makarenko concerning education of growing generation. The scientist's heritage is highly estimated as a source of concepts on upbringing and education. The main milestones of life and factors of A.S. Makarenko's becoming as a scholar and a teacher are elucidated. The establishment and development of his views are given in the context of development of his historical period

Based on the analysis of information sources singled out the main stages of the life of the scientist, his activities in the Kryukov school, educational work in pupils hostel of Dolinskaya, speeches and lectures at meetings of teachers, teachers union organization, evening courses for workers, colony named after M. Gorky and the commune named after F. Dzerzhinsky. The influence on the development of pedagogical ideas A. Makarenko correspondence with A. Gorkim, his attitude toward pedagogy, interaction with colleagues and critics are analyzed.

Special attention in the article is paid to works of A. Makarenko, concerning pedagogical and social aspects of child's phenomenon, analyzed views of outstanding researcher concerning essence of children's and teenager's education, ways and means of educational influence; the main values of educational interaction between teacher and his pupils are identified. Draw attention to issues of self and self-identity. A.S. Makarenko's views on main tasks of family education are investigated. The article deals with the forms and methods of educational work of pupils, development of interest, of aesthetic feelings, physical education.

Key words: *upbringing, homeless children, group, work.*